

І. Костяшкін,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права юридичного факультету Хмельницького університету управління та права

ПРИРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

На сьогодні, коли визначальним положенням Конституції України є права людини, на регламентацію її земельних прав вирішальний вплив спричинила природно-правова доктрина. Сучасна Конституція забезпечила пріоритет прав людини і визначила нові підходи до взаємовідносин між особою та державною владою. Держава визнає право людини на життя, на землю, свободу пересування, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, і хоча це є невід'ємні природні права, належний захист їм, як зазначається в літературі [1, 13], надає юридична форма, тобто форма закону. У цьому зв'язку привертає увагу норма ст. 8 Основного Закону, в якій принцип верховенства права закріплюється термінами «визнається» і «діє», а не запроваджується, утворюється, гарантується, забезпечується тощо. І це не є випадковістю, оскільки, як стверджує В. В. Носік, визнати можна те, що об'єктивно вже існує в реальній дійсності, як загальновизнані соціальні цінності, до яких належать, зокрема, невідчужувані права особи на життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку, а також поєднане з ними природне право на використання землі та інших природних ресурсів [1, 414].

Актуальні проблеми формування природно-правового змісту права власності на землю вимагають теоретичного аналізу доктринальних напрацювань та конституційних підходів в частині поєднання публічних та приватних інтересів у сфері використання земель як місця життєдіяльності через забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні. Значний вклад у питання природно-правового обґрунтування права власності на землю в

Україні внесли праці В. І. Андрейцева, А. Г. Бобкової, І. І. Каракаша, П. Ф. Кулинич, В. В. Носіка, В. І. Семчика, М. В. Шульги та інших. Однак актуальність цих питань у світлі становлення нового земельного законодавства та завершення земельної реформи лише зростає.

Реформування земельно-правових відносин у нашій державі потребує розвитку інститутів, покликаних забезпечити узгодження інтересів власників чи користувачів земельних ділянок як між собою, так і з іншими членами суспільства, що лежить в основі реалізації соціальної функції права власності на землю. Земельна ділянка як просторово і функціонально визначене цілепризначена не лише для задоволення потреб власника (спеціального користувача), а й, залишаючись частиною земної поверхні, являє собою споживчий інтерес для суспільства в цілому як територія, яка здатна задовольняти духовні, естетичні, оздоровчі, рекреаційні потреби населення.

Відповідні підходи все частіше лунають як з уст політичних діячів, так і знаходять своє відображення у наукових позиціях провідних вчених, що вимагає серйозного теоретико-прикладного підходу з метою відпрацювання оптимального співвідношення публічних і приватних засад у сфері використання, відтворення та охорони земель.

У літературі зазначається, що природа відносин власності однакова за своєю суттю в різних регіонах світу. Її зміст має, насамперед, соціальну спрямованість, адже безпосередньо пов'язаний з природою людини як соціального суб'єкта. Проте це зовсім не означає відсутність на рівні законодавств окремих країн різ-

них підходів щодо правового регулювання відносин власності, адже відтворити у праві реальний зміст власності повною мірою — річ занадто складна, якщо взагалі можлива [2, 158].

В межах дослідження особлива увага буде звернута на природно-правовий аспект юридичного наповнення відповідних правових норм з метою забезпечення дієвого механізму права власності на землю в умовах земельної реформи та постреформаційного періоду. У цьому зв'язку М. І. Козюбра зазначає, що не слід ототожнювати право та закон, оскільки право необхідно розглядати в нерозривному зв'язку з правами людини не як безпосередній акт державної влади, а як універсальний соціальний регулятор, що втілює в собі найвищі досягнення людства — гуманізм, рівність, свободу, справедливість тощо [3, 47]. Подібну точку зору висловлюють й інші дослідники, стверджуючи, що принцип верховенства права має сенс лише в тому разі, якщо право розуміється не просто як сукупність норм, встановлених державою, а як соціальний феномен, що має глибоке коріння в культурі, духовних традиціях та ментальності народу [4, 65].

Право людини на використання природних ресурсів, на думку І. І. Каракаша, є таким же природним правом людини, як і право на життя, на здоров'я, на продовження роду тощо [5, 107]. Право землекористування та право власності на землю як природні права є основою життєдіяльності людини, адже все, що утворює її інтерес: побут, робота, відпочинок тощо — знаходиться на землі й безпосередньо з нею пов'язане. Разом з іншими природними правами вони формують ті умови та засоби життєдіяльності людей, які об'єктивно необхідні для забезпечення нормального функціонування конкретної особи, суспільства в цілому та повинні гарантуватись державою. Розкриваючи узагальнені ознаки землі як правової категорії, В. І. Андрейцев вказує на те, що вона є «необхідною умовою, джерелом, засобом і місцем забезпечення життєдіяльності, матеріальною і біологічною основою формування

сфери життя для людини та інших живих організмів» [6, 207].

Відтак дослідження права власності на землю з позицій природного земельного права дасть змогу не лише зрозуміти сутність цього правового явища, а й відкриє простір для його юридичного оформлення та належного державного захисту [7, 91–92]. Адже земля, як об'єкт власності, є продуктом самої природи, вона виникла і існує незалежно від волі і свідомості людей, без будь-якого сприяння з їхнього боку. Це відрізняє землю від інших об'єктів права власності, створених працею людини, її виробничою діяльністю [8].

Якщо нормативістські підходи до права орієнтовані на підкорення індивіда та його волі державі, то природно-правова доктрина концентрується на автономії особистості. З цієї позиції мета державної влади полягає в забезпеченні прав людини, визначених природою. За твердженням М. В. Шульги, природні права не можуть протиставлятися державі, яка повинна приймати на себе функцію не лише захисту і забезпечення, але і їх законодавчого формулювання [9, 102]. Система правових норм, на думку В. В. Носіка, утверджує і закріплює визнані суспільством соціальні, матеріальні та інші цінності, серед яких найважливішими є право людини на життя, яке органічно поєднується з природним правом на використання землі для виробництва капіталу, його розподілу і споживання через приватну і суспільну форми власності. Вона може розглядатися як соціальний інструмент, завдяки якому забезпечується здійснення особою права на землю для задоволення життєвих потреб та інтересів [1, 56].

Законодавче формулювання, гарантування та захист права власності на землю як невід'ємного природного права людини виступає, на наш погляд, необхідною умовою життєдіяльності і набуває особливого значення в умовах рівноправного розвитку різних форм власності. Оскільки національна правова система України має нормативний характер, природне право особи на землю

в тих чи інших проявах об'єктивується в Конституції України та інших законах як право юридичне, здійснення і захист якого забезпечуються нормами прямої дії Основного Закону (ст. 8), а також нормами міжнародного права (ст. 9). За Конституцією України, як стверджує В. В. Носік, природне право на землю визнається вищою соціальною цінністю людини, є невідчужуваним і непорушним та не може бути скасоване ні законом, ні будь-якими рішеннями органів державної влади чи місцевого самоврядування (ст. 21). Це означає, що ані Верховна Рада України, ані будь-який інший орган державної влади чи місцевого самоврядування не можуть позбавити права людини на використання землі як об'єкта природи, територіального простору, засобу виробництва сільськогосподарської сировини та продовольства тощо [1, 414].

Заслугує на увагу в цьому контексті «принцип соціального натуралізму» або «принцип соціальної природності» [10], відповідно до якого соціальні явища не можна розглядати поза межами дії законів Матері-Природи. Соціальний натуралізм, за твердженням О. М. Костенко, створюючи «нові очі», дає можливість побачити, що існують, образно кажучи, не дві «природи» — фізична і біологічна, а три — фізична, біологічна і соціальна. І ця «третя природа» (тобто соціальна) не опускається до перших двох, а, навпаки, піднімається над ними як вища й існує за своїми, властивими лише їй, природними законами. Отже, «право — це закони Матері-Природи, за якими Люди мають жити у суспільному житті». Ця формула знімає проблему протиставлення у правознавстві концепцій «природного права» і «позитивного права», даючи зрозуміти, що ці концепції насправді лише відображають два взаємопов'язані аспекти одного і того ж феномена — права.

Відповідно до принципу соціального натуралізму, всі суспільні явища, в тому числі і право, існують не всупереч біологічній природі людини і не для пригнічення його біологічних інстинктів, як вважав З. Фрейд, а навпаки, вони існу-

ють завдяки біологічній природі людини і для забезпечення свободи прояву біологічних інстинктів відповідно до законів Матері-Природи. Розвиваючи запропоновані методологічні підходи, П. Ф. Кулинич стверджує про необхідність приведення змісту земельно-правових норм у відповідність до виявлених природничими науками закономірностей функціонування земель сільськогосподарського призначення як природного ресурсу, предмета праці, засобу виробництва та об'єкта нерухомого майна. В теорії земельного права мають використовуватись не тільки традиційні методи юридичної науки, а й методологічно значущі положення природничих та сільськогосподарських наук, які вивчають землю як природний ресурс, що інтенсивно використовується в усіх галузях економіки. На думку вченого, їх доцільно розглядати як метаправові джерела права — соціально-економічні та природні умови життя суспільства, які детермінують правотворчу діяльність органів державної (публічної) влади та зумовлюють її результат — зміст права як регулятора суспільних відносин [11, 10].

Виходячи з принципу соціального натуралізму, право — це соціальна форма законів природи і, зокрема, природних законів суспільного життя. А якщо це так, то право як соціальне явище має два аспекти: 1) природний зміст, 2) соціальну форму. Інакше кажучи, право в дійсності має бути природним за своїм змістом і соціальним за своєю формою. Відповідно, право — це заснований на законах природи, втілених у формі нормативно-правових актів, інститут забезпечення соціального порядку, сприятливого для нормального (природного) існування людей в суспільстві [12, 8].

Такі підходи забезпечують методологічне обґрунтування соціальної функції права власності на землю, в основі якої має бути покладена природно-правова доктрина соціального натуралізму. Тобто через природні права або закони «Матері-природи» має формуватись відповідне позитивне право, що дасть можливість забезпечити баланс приватних та суспільних інтересів у використанні

земель як основного природного ресурсу, умови життєдіяльності та основного національного багатства. Такі закони мають формуватись на таких методологічних засадах.

По-перше, земля є природним надбанням людства, право на використання якого зумовлено народженням людини, є абсолютним та невідчужуваним, гарантується Конституцією України як найвища соціальна цінність.

По-друге, кожен має право вільного використання земель, які формують умови життєдіяльності та реалізують право на життя, на свободу пересування, на забезпечення духовних та естетичних потреб, що вимагає законодавчого формулювання права загального землекористування, гарантування відповідного права на землях різних форм власності і, в першу чергу, державної та комунальної власності, обмеження у приватизації відповідних категорій земель.

По-третє, зміст права власності на землю зумовлено соціальною природою людини та об'єктивними закономірностями функціонування земель як природного ресурсу, предмета та засобу праці, місця життя, рекреації та оздоровлення.

По-четверте, гарантування права приватної власності на землю як невід'ємного природного права щодо відповідних груп та категорій земель. Недопущення протиправного втручання чи посягання на земельну ділянку приватної власності, обмежень, пов'язаних із реалізацією права приватної власності, шляхом встановлення заборон щодо розпорядження земельною ділянкою чи використання її в межах основного цільового призначення (категорії земель), окрім випадків забезпечення суспільного інтересу чи недопущення погіршення екологічної ситуації.

По-п'яте, зобов'язальний характер права власності на землю, яка водночас виступає основним національним надбанням та перебуває під особливою охороною держави, що зумовлює відповідальність власника перед сусідніми землекористувачами, суспільством в цілому та майбутніми поколіннями.

По-шосте, пріоритет соціального та екологічного фактора перед економічної вигодою, особливо в умовах здійснення земельної реформи, розподілу та перерозподілу земель; гарантування безпечного природного середовища з метою повноцінної реалізації природних земельних прав.

Ключові слова: соціальна функція, право власності на землю, природне право, природно-правові засади використання земель, методологічні засади.

У статті запропоновано аналіз доктринальних напрацювань та конституційних положень щодо визнання природно-правового змісту права власності на землю. Запропоновано природно-правові засади методологічного забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні.

В статье проанализированы отдельные доктринальные наработки и конституционные положения в сфере использования и охраны земель как природного ресурса и основного национального богатства. Предложены эколого-правовые основы методологического обеспечения социальной функции права собственности на землю в Украине.

The article analyzes some doctrinal developments and constitutional provisions in land use and protection as a natural resource and a major national wealth. An ecological and legal principles of methodological support social function of land ownership in Ukraine.

Література

1. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу: монографія / В. В. Носік. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 544 с.
2. Марченко Г. Г. Доктринальні відмінності інституту права власності: порівняльно-правовий аналіз // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 1. — С. 158–164.
3. Козюбра М. І. Принцип верховенства права і права людини // Права людини і

правова держава (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини) : тези доп. та наук. повідомл. 10–11 груд. 1998 р. / за ред. М. І. Панова. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 1998. — С. 47–49.

4. Ткаченко О. Принцип верховенства права в регулюванні еколого-правових відносин: поняття та значення // Право України. — 2003. — № 4. — С. 63–68.

5. Каракаш И. И. Права человека на пользование природной средой в международных документах и национальном законодательстве // Юридический вестник. — 1998. — № 4. — С. 103–108.

6. Андрейцев В. І. Екологічне право: Особлива частина : підруч. для студ. юрид. вузів / за ред. В. І. Андрейцева. — К. : Істина, 2001. — 544 с.

7. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. — М. : Юристъ, 1994. — 348 с.

8. Мунтян В. Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР / В. Л. Мунтян. — К. : Наук. думка, 1965. — 99 с.

9. Шульга М. В. Актуальные проблемы правового регулирования земельных отношений в современных условиях : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 / Шульга Михайло Васильович. — Х., 1998. — 394 с.

10. Костенко А. Н. Социальный натуализм как методологический принцип сравнительного правоведения и юридической глобалистики : открытая лекция / А. Н. Костенко. — К. ; Симф. : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины : Логос, 2008. — 28 с. — (Серия научно-методических изданий «Академия сравнительного правоведения» ; вып. 11).

11. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 / П. Ф. Кулинич ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2011. — 39 с.

12. Кулинич П. Ф. Право власності на землю: нові підходи до визначення змісту // Право України. — 2009. — № 9. — С. 22–29.

УДК 349.6

І. Чумаченко,

старший викладач кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ В УКРАЇНІ

Контроль з боку органів законодавчої влади (парламентський контроль) за використанням та охороною водних об'єктів — це вид контролю, який здійснюється Верховною Радою України згідно з Конституцією України і прийнятими відповідно до неї нормативними актами з даного питання. Верховна Рада України не тільки затверджує бюджет і визначає обсяг коштів, спрямованих на охорону довкілля, раціональне використання, відтворення водних ресурсів, а й перерозподіляє кошти державного

бюджету між регіонами для розробки і впровадження місцевих соціально-економічних програм, включаючи водоохоронні, здійснює контроль за виконанням державного бюджету, приймає рішення щодо звіту Кабінету Міністрів України про його виконання.

Парламентський контроль можна визначити як врегульовану правовими нормами діяльність Верховної Ради України щодо виявлення відповідності змісту, форм, методів, результатів діяльності підконтрольних об'єктів, їх керів-